

Hazırda türk dövlətləri arasında bütün sahələrdə təşkilatlanmanın səviyyəsi təqdirəlayiqdir. Bu təşkilatlanmanın zirvəsində dayanan TDT isə qlobal müstəvidə artıq nüfuzlu təşkilatlardan birinə çevrilib. 15 illik tarixi də göstərir ki, TDT türk dövlətləri arasında münasibətlərin genişləndirilməsi baxımından effektiv platforma kimi özünü doğruldur, 200 milyondan çox insanın yaşadığı geniş bir coğrafiyanı əhatə edən bütün türk dünyasının qlobal nüfuzunun yüksəlməsində böyük rol oynayır.

"Türk Dünyası-2040"

İndiyədək qarşısındakı bütün strateji vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsinin nəticəsi olaraq TDT artıq regional siyasi və iqtisadi güc mərkəzi kimi çıxış edir. Avropa İttifaqının üzvü olan Macarıstanın müşahidəçi statusuna malik olsa belə, TDT-nin bütün tədbirlərində iştirakı da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə Macarıstan Avropa İttifaqı ilə türk dünyası arasında körpü rolunu oynayır.

Hazırda TDT üzv və müşahidəçiləri arasında siyasətdən iqtisadiyyata, nəqliyyatdan gömrüyə, enerjiden kənd təsərrüfatına, təhsildən gənclik və idmana, rəqəmsallaşmadan ədalət və təhlükəsizliyə, mədəniyyətdən turizm və sağlamlığa qədər 30-dan artıq fərqli sahə üzrə çoxistiqamətli əməkdaşlığı həyata keçirir. TDT-nin dövlət başçılarının türk inteqrasiyasını daim

olunan ümumi daxili məhsulun həcmi 1,5 trilyon ABŞ dollarından çoxdur. Onların dünya ilə ümumi ticarət dövriyyəsi 1,3 trilyon ABŞ dolları civarındadır. TDT çərçivəsində ticarət dövriyyəsi isə 60 milyard ABŞ dollarına yaxındır.

Düzdür, türk dövlətləri arasında ticarət dövriyyəsi ildən-ilə artır. Mövcud potensialdan effektiv istifadəni təmin etmək məqsədilə son dövrlərdə bir sıra addımlar atılıb, ticarətin asanlaşdırılmasına dair "Beynəlxalq kombinə edilmiş yük daşımaları haqqında" və "Sadələşdirilmiş Gömrük Dəhlizinin yaradılması haqqında" sazişlər imzalanıb. Hesablamalara görə, 2023-cü ilə qədər regionda infrastrukturların yaradılmasına yatırılan investisiyalar üzv dövlətlər arasında ticarət həcmlərinin 15 faiz artmasına səbəb olub. Hələlə ötən ilə qədər enerji sahəsində əməkdaşlıq sazişləri üzv dövlətlər

Türk dövlətlərini birləşdirən güclü siyasi-iqtisadi platforma

inkişaf etdirmək, möhkəmləndirmək və dərinləşdirmək istiqamətində məqsədyönlü təşəbbüsləri də təqdirəlayiqdir.

Amma bəşəriyyət bu gün elə bir dövrə gəlib çatıb ki, indi türk dövlətləri öz maraqlarını layiqlicə təmin etmək üçün əvvəlkindən də güclü əməkdaşlıq və həmrəylik nümayiş etdirməlidirlər və bu tarixi zərurətdir. Çünki aşınmaya məruz qalmış beynəlxalq hüquq bu gün sadəcə güc mərkəzlərinin əlində təzyiqlə alətə rolunu oynayır və heç bir halda digər dövlətlərin mənafehlərini qorumur. Bunun nəticəsi kimi qlobal kateklizmlər beynəlxalq münasibətlər sisteminin geosiyasi reallıqlardan birinə çevrilib. Beynəlxalq hüquq isə dünyada sülhü və sabitliyi kateklizmlərdən qorumaq iqtidarında deyil.

Yeni strateji hədəflərə doğru inamla irəliləyərək beynəlxalq nüfuzu və geosiyasi təsir imkanları artmaqda olan türk dövlətləri də qlobal problemlər və kateklizmlər fonunda yeni çağırışlarla üz-üzədirlər. Ona görə də indi türk dünyasının birliyi, türk dövlətləri arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsi xüsusilə vacibdir. Böyük məmnunluqla qeyd edilməlidir ki, TDT və hər bir türk dövləti bu reallığı düzgün qiymətləndirir. Təsəffüf deyil ki, bütün bunlar TDT-ni beynəlxalq və regional müstəvidə strateji baxışa sahib olma zərurətini ortaya qoyur. Bu baxımdan TDT-nin qlobal kateklizmlər fonunda yeni strateji hədəflərə doğru irəliləməsi hələ 2021-ci ilin noyabrında qəbul edilən "Türk Dünyası - 2040" adlı sənədinin də əsas prioritetidir. Hazırda TDT "Türk Dünyası-2040" baxışı ilə əməkdaşlıqların daha da dərinləşməsinin hədəfləndiyi yeni bir dövrə doğru irəliləməkdədir.

Bu hədəflərə çatmaq üçün isə türk dövlətlərində gərəкли olan möhkəm, tarixin dərin qatlarında kök salan təməl, milli iradə və bu iradəni gerçəkləşdirə biləcək potensial var. TDT-yə üzv ölkələrin zəngin təbii ehtiyatları, insan resursları, Avrasiyada ən önəmli, qlobal geostrateji əhəmiyyət daşıyan bir ərazidə yerləşmələri bu təşkilatın beynəlxalq münasibətlər sisteminin ən güclü aktorlardan birinə çevrilməsinə imkan verir.

TDT üzvləri arasında iqtisadi-ticarət əlaqələrini genişləndirmək üçün potensial böyükdür

"Türk Dünyası-2040" həm də TDT çərçivəsində mövcud iqtisadi potensialdan istifadənin arzuolunan səviyyəyə çatmasını hədəfləyir. Qeyd etmək ki, hazırda türk dövlətlərində istehsal

(*əvvəli qazetın 3, 4 oktyabr nömrələrində*)

rılmasına xidmət edə bilər. Qərbdən Uzaq Şərçə qədər uzanan və dünyanın 33 ölkəsini birləşdirən qədim İpək yolu əsasən türk dövlətlərinin ərazisindən keçir. Türk dövlətlərinin prezidentləri də çıxışlarında bu nəqliyyat dəhlizinin imkanlarından səmərəli istifadənin əhəmiyyətini xüsusi qeyd edirlər. Reallıq da ondan ibarətdir ki, Orta dəhlizin əhəmiyyəti Çindən Avropaya gedən ən sürətli marşrut kimi artmaqdadır. 2040-cı ilə qədər bu dəhliz vasitəsilə tranzit yüklərin həcminin illik 500 milyard ABŞ dollarına çatacağı proqnozlaşdırılır. Bu səbəbdən TDT üzvləri bu sahəni prioritet hesab edir və külli miqdarda investisiyalar yatırılır. Bu sahədə də aparıcı rollardan biri Azərbaycanın üzünə düşür. Orta dəhlizin artan çəkisini nəzərə alaraq hazırda Bakı Gömiqayırma Zavodunda 6 gəmi inşa edilir. Gələn il ölkəmizin 9-cu Beynəlxalq Hava Limanı Laçında istismara verilecək, Ələt Beynəlxalq Ticarət Limanının yükötürmə qabiliyyəti 15 milyon tondan 25 milyon tona qədər genişləndiriləcəkdir. O cümlədən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttinin Orta dəhlizin inkişafında və türk dövlətləri arasındakı iqtisadi əlaqələrdə rolunu nəzərə alaraq, ötürücülük qabiliyyəti hazır

ki 1 milyondan 5 milyon tona çatdırılacaq və bu məqsədlə layihəyə əlavə 100 milyon dollardan çox sərmayə qoyulacaq. 2024-cü ilin iyulunda Şuşada imzalanan Qarabağ Bəyannaməsi türk dövlətləri arasında ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi üçün mühüm prinsipləri özündə ehtiva edir. Bəyannamə çərçivəsində həyata keçiriləcək tədbirlər ölkələr arasında ticarət maneələrinin azaldılması, nəqliyyat və logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində vacib addımların atılmasını nəzərdə tutur.

Türk İnvestisiya Fondunun yaradılması TDT üzvlərinin əməkdaşlığını və iqtisadi əlaqələrini dərinləşdirmək əzminin rəmzidir

Türk dövlətləri dünya üzrə ümumi daxili məhsulun 1,44 faizini, sənaye məhsulunun isə 1,29 faizini istehsal edir. Düzdür, son 10 ildə məlum dünyə səbəblərə görə türk dövlətlərinin dünya üzrə istehsal olunan ümumi məhsulun həcminə xüsusi çəkisi artmamışdır və hazırkı dinamika qənaətbəxş sayıla bilməz. Digər tərəfdən, türkdilli dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyəsində böyük fərqlər mövcuddur. Məsələn, Türkiyədə adambaşına ümumi daxili məhsulun həcmi digər türk dövlətlərinə nisbətən 2,5-3 dəfə yuxarıdır. Bu qrupa daxil olan ölkələrdən Türkiyənin dünya siyasətində və iqtisadiyyatında mühüm roludur. Böyük Atatürk Türkiyənin müstəqil bir dövlət kimi qurulması və inkişafı yolunda əsrlərboyu yaddan çıxmıyacaq misilsiz tarixi xidmətlər göstərmişdir.

Bu baxımdan bütün türk dövlətlərinin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə nail olmaq TDT-nin məqsədlərindən biridir. Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyənin iqtisadi inkişafını sürətləndirilməsinə nail olmaq TDT-nin məqsədlərindən biridir. Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyənin iqtisadi inkişafını sürətləndirilməsinə nail olmaq TDT-nin məqsədlərindən biridir. Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyənin iqtisadi inkişafını sürətləndirilməsinə nail olmaq TDT-nin məqsədlərindən biridir.

Bu baxımdan bütün türk dövlətlərinin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə nail olmaq TDT-nin məqsədlərindən biridir. Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyənin iqtisadi inkişafını sürətləndirilməsinə nail olmaq TDT-nin məqsədlərindən biridir.

Türk İnvestisiya Fondunun yaradılması türk dünyasının iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi və TDT üzvləri arasında iqtisadi əlaqələri dərinləşdirmək istiqamətində atılan uğurlu addımdır. Məqsədi türk dövlətləri coğrafiyasının daha firavan gələcəyi üçün onun iqtisadi inkişafını dəstəkləmək və maliyyə davamlılığını qorumaq olan fond onların birliyinə əməkdaşlığını və iqtisadi əlaqələrini dərinləşdirmək əzminin rəmzidir. Fondun fəaliyyəti sayəsində regional ticarət

və iqtisadi əməkdaşlıq yeni səviyyəyə qalxacaq. 500 milyon dollar nəzərdə tutulan yeni iqtisadi platformanın kapitalına malik Türk İnvestisiya Fondunun işlək mexanizmlərinin hazırlanmasının bu ilin iyulunda Şuşada imzalanmış bəyannamədə yer alması məhz investisiya imkanlarını genişləndirmək və iqtisadi inteqrasiyanı gücləndirmək məqsədi daşıyır.

Fond həm dövlət, həm də özal sektor investisiyalarını sürətləndirəcək, bir çox sahələrdə layihələrə texniki dəstək verəcək. İnfrastruktur, bərpaolunan enerji, kənd təsərrüfatı və turizm kimi bir çox sahələrdə investisiyaların artırılmasında mühüm rol oynayacaq fond davamlı iqtisadi inkişafa töhfə verəcək. Fond türk ölkələrinin iqtisadiyyatına əhəmiyyətli maliyyə resursları axını stimullaşdırmaqla, xarici investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində də fəal iş aparacaq. Bütün bunların yekun məqsədi isə türk dövlətlərinin inteqrasiyasıdır. Ümumilikdə isə 2025-ci ilə qədər TDT regionunda ticarət dövriyyəsinin daha 20 faiz artırılması əsas hədəflərdən biridir. Eyni zamanda əsas hədəflərdən biri ondan ibarətdir ki, türk dövlətlərinin iqtisadi inkişaf sürəti dünya üzrə orta göstəricidən yüksək olsun. Bunun üçün isə potensial var.

Türk dövlətlərinin hamısı azad iqtisadiyyat prinsipləri əsasında inkişaf edir, ümumi dirçəlişə güclü təsir göstərən islahatlar və bu istiqamətdə konkret proqramlar həyata keçirirlər. Bununla belə, onların iqtisadi yüksəlişi üçün hələ də istifadə olunmayan geniş imkanlar var. Böyük Atatürk demişdir: "Ən böyük zəfər ekonomik zəfərdir". Bu zəfəri əldə etmək üçün isə ağılla, düşüncə ilə, elmə arxalanmaqla dünyaya çıxmaq lazımdır. İnanıq ki, türk dövlətləri iqtisadi inkişafıla bağlı qarşıya qoyulan hədəflərə inamla çatacaqlar. Bunun üçün ilk növbədə hər bir türk dövləti güclü iqtisadiyyata sahib olmalıdır.

Azərbaycanın xarici siyasətində türk birliyinin gücləndirilməsi bundan sonra da prioritet olacaq

Azərbaycanın xarici siyasətində türk birliyinin gücləndirilməsi bundan sonra da prioritet olacaq

Azərbaycanın xarici siyasətində türk birliyinin gücləndirilməsi bundan sonra da prioritet olacaq

Türk dövlətləri qrupuna daxil olan Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyə, Türkmənistan 4,8 milyon kvadratmetr əraziyə malikdirlər ki, bu da dünyanın quru ərazisinin 3,3 faizini təşkil edir. Bu bir haqiqətdir ki, türk dünyası tarixin bir çox mərhələlərində bəşəriyyətin inkişafına güclü tökan vermiş, dünya siyasətində, iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə böyük təsir göstərmişdir. XX əsrin sonlarından başlayaraq türk dünyasının qlobal proseslərə təsiri daha konkret rəqəm almışdır. Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyə, Türkmənistan BMT-nin və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların üzvü kimi bəşəri problemlərin həllində fəal iştirak edirlər.

Bu dövlətləri bir-birinə əslər boyu mövcud olan tarixi, etnik və dini bağlar bağlayır. Dünya sivilizasiyasına böyük töhfələr vermiş, çoxlu dövlətlər, imperiyalar yaratmış türk xalqları bəşəriyyətə dahi alimlər, müəffəklər də bəxş etmişdir. Dünyada gedən qloballaşma fonunda isə türk xalqlarının öz mədəniyyətini qoruması və etnik köklərini unutmaması, siyasi və iqtisadi əməkdaşlığı dərinləşdirmələri, qlobal məsələlərdə hər zaman ortaq mövqedən çıxış etmələri çox vacibdir.

Digər tərəfdən, milli dövlət mənafehlərinin bütövlükdə türk dünyasının ümumi maraqları ilə əlaqələndirilməsi, iqtisadi əməkdaşlıq məsələlərində tək cə kommersiya maraqlarının deyil, bütövlükdə türk dünyasının maraqlarının üstün tutulması daha məqsədəuyğundur.

TDT bu qlobal proseslərdən uğurla və sürətlə çıxmaq və itkiləri minimuma endirmək yolunda bir körpü rolunu oynayır. Bu təşkilatda təmsil olunan türk dövlətlərinin sıx həmrəylik şəraitində dostluq və qardaşlıq prinsiplərinə, qarşılıqlı anlaşmaya, bəra-

bərhüquqlu tərəfdaşlığa və çoxşaxəli əməkdaşlığa əsaslanan münasibətləri həm milli və regional səviyyədə, həm də qlobal miqyasda sabitliyə, təhlükəsizliyə və inkişafa xidmət edən çox önəmli amildir.

Əlbəttə, bu məsələdə hər bir türk dövləti fəal olmalı, türk dövlətləri arasında iqtisadi inteqrasiyanın dərinləşməsinə töhfə verməli, türk dünyasının yüksəlişinə çalışmalıdır. Bu məsələdə Azərbaycanın mövqeyi dəqiq və aydındır. Eyni zamanda Azərbaycanın xarici siyasətində türk birliyinin gücləndirilməsi bundan sonra da prioritet olacaq. Prezident İlham Əliyev 2024-cü il fevralın 14-də Milli Məclisdə keçirilən andiçmə mərasimində Azərbaycanın xarici siyasəti ilə bağlı vacib məqamlara toxunaraq, prioritet istiqamətləri elan etdi. Bu xüsusda Prezident İlham Əliyevin tarixi nitqində yer alan fikirlərdən bir daha bəlli oldu ki, dövlətimizin başçısının hər zaman olduğu kimi, regionda və dünyada cərəyan edən geosiyasi proseslərinin inkişafı ilə bağlı tamamilə aydın, dəqiq və ədalətli müəyyənləşdirib.

Prezident İlham Əliyevin diqqət yönəldiyi məqamlardan biri Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sisteminə yeri ilə bağlı olduğu deyil. Dövlətimizin başçısı faktiki reallıqlardan çıxış edərək, ilk növbədə, Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində söylədiyimiz davam etdirəcəyimiz və bizim ailəmizin türk dünyası olduğunu bəyan etdi:

"Bu, bizim üçün prioritetdir, mən bunu açıq demək istəyirəm, yəqin ki, indi aparılan siyasət də hər kəse bunu aydın göstərir. Bu, bizim üçün əsas beynəlxalq təşkilatdır, çünki bu, bizim ailəməizdir. Bizim başqa ailəmiz yoxdur. Bizim ailəmiz türk dünyasıdır".

Bəli, bizim ailəmiz türk dünyasıdır. Bu, tarixən belə olub və bu gün də belədir. Vətən müharibəsi zamanı bütün türk xalqlarının bizimlə həmrəylik nümayiş etdirməsi, bütün türk xalqlarının bizim Zəfərimizlə öyünməsi aramızdakı qırılmaz mənəvi bağlılığın həmişəyaşar olmasının göstəricisi idi. Vətən müharibəsi dövründə türk dövlətlərinin demək olar hamısı Azərbaycana birmənalı dəstəklərini ifadə etdilər.

Göründüyü kimi, yeni dövrün məmarı olaraq Prezident İlham Əliyev beynəlxalq fəaliyyətdə prioritet olaraq Türk dünyası ilə əlaqələri müəyyən edir. Müzəffər Ali Baş Komandanın təbircinə desək, "böyük coğrafiya, böyük ərazi, böyük hərbi güc, böyük iqtisadiyyat, təbii sərvətlər, nəqliyyat yolları, gənc və artan əhali" kimi vacib elementləri birləşdirən TDT həm də bir soydan, eyni kökdən xalqlar olmasından Azərbaycan üçün ailədir.

Vətən müharibəsindən keçən 4 ilin mənzərəsi göstərir ki, dünyada güc mərkəzi sayılan heç bir dövlət və heç bir beynəlxalq təşkilat təmənsasız olaraq, sadəcə beynəlxalq hüquqa əsaslanaraq Azərbaycanı haqlı mövqeyini müdafiə etmək fikrində və əzmində deyil. Prezident İlham Əliyevin də dəfələrlə vurğuladığı kimi, biz haqqımızı öz gücümüzlə təmin etdik. Ona görə Azərbaycanın dünya siyasi və iqtisadi sistemində gələcək inteqrasiyası da məhz bu rəqsdən dəyərləndirilməli və yeni dövrdə siyasi gələcəyimizlə bağlı doğru və hərtərəfli ölcüklə bəlxilmiş addımlar atılmalıdır. Bu addımların sayı çoxdur, amma onların içərisində xalqımız üçün taleyüklü sayıla biləcək biri var. Bu, müstəqil türk dövlətləri arasında inteqrasiya proseslərini sürətləndirməklə türk dövlətlərinin birliyini daha gücləndirməkdir.

Yekun olaraq qeyd etmək istərdik ki, türk dövlətləri bugünkü ədalətsiz dünyanın qarşısına tək-tək deyil, əbədii müttəfiqlər olaraq, bütövlükdə türk dünyası olaraq çıxmalıdırlar. Bunun üçün isə bütün imkanlar var. XXI əsrdə türk dünyasının ardıcıl inkişafı üçün real zəmin yaratmışdır. Ən mühüm nailiyyət ondan ibarət olacaqdır ki, türk dünyası ölkələrinin bir-birinə yaxınlaşması dinamik prosesə çevriləcəkdir. Onlar özlərinin tarixi köklərini dərk edəcəklər, yaxınlaşacaq, birləşəcəklər, daha da güclənəcəklər, bir-birinə arxa olacaqqlar. İqtisadi əməkdaşlıqdan başlanan yaxınlıq dostluğa, tərəfdaşlığa və birliyə çevriləcəkdir.

Ziyad SƏMƏDZADƏ,
Milli Məclisin deputatı, akademik